

Tomasz Zybala

PROBLEMATYKA WYBORU OBIEKTÓW DO ANALIZY GEOMETRYCZNO-WYTRZYMAŁOŚCIOWEJ HISTORYCZNYCH POŁĄCZEŃ CIESIELSKICH

Streszczenie

Pierwszym etapem prac naukowych w zakresie architektury jest ustalenie pola badawczego, czyli grupy obiektów, która będzie podstawą do dalszych analiz i opracowań. Jego wybór musi być uzasadniony. Polega na przyjęciu odpowiednich kryteriów doboru obiektów. Niniejsza praca opisuje szczegółowo kolejne etapy zadania. Artykuł jest poświęcony selekcji budowli drewnianych, dokonanej w celu przeprowadzenia analizy historycznych połączeń ciesielskich ścian wieńcowych.

Celem pracy było wyznaczenie pola badawczego. Analizowaną szczegółowo grupę obiektów stanowiły zabytkowe cerkwie Podkarpacia. We wstępie pracy przybliżono problematykę i charakter badań. W dalszej części artykułu szczegółowo zaprezentowano kryteria selekcji obiektów. Pierwszym etapem pracy był wybór grupy budynków, następnie należało wyznaczyć zakres terytorialny ich występowania. Jeżeli to zasadne, tak jak w przypadku przeprowadzonej analizy, grupę obiektów można było zawęzić do zabytków. Ważnym czynnikiem był także brak odeskowania ścian, co umożliwiło pomiar geometrii i wilgotności konstrukcji złączy ciesielskich. Kolejnym kryterium było wyznaczenie przedziału czasowego i wieku wytypowanych drewnianych cerkwi. Najważniejszym czynnikiem dla badacza, determinującym wybranie danej świątyni do badań terenowych był autentyzm konstrukcji ścian wieńcowych. Stwierdzono to wstępnie na podstawie kwerendy archiwalno-bibliotecznej dostępnych zasobów. Ostatnim etapem było przeprowadzenie wizji lokalnych i uzyskanie zgody na badania wytypowanych świątyń. W trakcie selekcji zabytków, ważnym elementem całego procesu był kontakt z pracownikami instytucji i organów administracji publicznej, odpowiedzialnych za ochronę i kontrolę zabytków. Finalnie jako zespół obiektów do planowanych badań wybrano grupę cerkwi, w których można wykonać badania nieniszczące, widocznych, autentycznych, historycznych złączy ciesielskich. Ze 118 zabytkowych cerkwi polskiego Podkarpacia wybrano cztery świątynie do badań terenowych w Cewkowie, Chotyłubiu, Prusiu i Wólce Żmijowskiej.

Słowa kluczowe: architektura drewniana, zabytkowe cerkwie Podkarpacia, historyczne połączenia ciesielskie, określenie pola badawczego.

THE KEY ISSUES OF OBJECTS SELECTION FOR GEOMETRIC AND STRENGTH ANALYSIS OF TRADITIONAL CARPENTRY JOINTS

Abstract

Many scientists conduct research related to architecture. The first stage is to establish a research field. It is a group of objects that will be the basis for their further analyses. The selection must be prepared correctly, using appropriate criterias. The article is devoted to the selection of wooden structures, to provide an analysis of historical carpentry joints. The

purpose of the article is to determine the research field. The historical Greek Catholic churches of Polish Subcarpathia are analysed in this paper. The introduction of the work presents the problem and nature of the research. In the next part of the article, criteria for objects selection are presented in detail. The first stage of the work is the choice of buildings group and its territorial range. In some cases, it might be analysed only historical monuments. The lack of siding is an important factor. It allows to measure the geometry and humidity of the structure. The most important factor for researchers is the authenticity of walls construction. It was determined on archival and library query. The final stage is to conduct local visions and obtain permission for research. An important element of the work is a contact with employees of institutions and public administration responsible for the protection and control of the monuments. Final list of historical churches, where it is possible to provide research consists of four temples in Cewków, Chotyłub, Prusie, Wólka Żmijowska. A non-destructive testing of visible, authentic historic carpentry joints might be performed in this objects.

Keywords: wooden architecture, historical wooden Greek Catholic churches in Polish Subcarpathia, historical carpentry joints, determination of the research field.

Wstęp

Połączenia ciesielskie służą do łączenia ze sobą elementów konstrukcyjnych budynków i obiektów budowlanych wykonanych z drewna (zobacz rysunki nr 1, 2). Pełnią w nich rolę konstrukcyjną, biorą czynny udział w przenoszeniu obciążeń. Odpowiadają za trwałość i bezpieczeństwo całej konstrukcji. Połączenia ciesielskie są również przykładem kilkusetletnich tradycji budownictwa drewnianego Polski i innych krajów¹. To element materialnego dziedzictwa dawnych technik budowlanych. W przeszłości połączenia ciesielskie były powszechnie stosowane w budownictwie wiejskim i małomiasteczkowym w Polsce. Wynikało to zarówno z łatwości dostępu do materiału konstrukcyjnego, jak i prostego montażu. Technologię wykonania i ich opis można znaleźć w wielu polskich poradnikach ciesielskich z XIX² oraz początku XX wieku³. Aktualnie są rzadko stosowane w konstrukcjach drewnianych, w granicach obecnej Polski, ponieważ zostały wyparte przez nowoczesne i szybsze w wykonaniu połączenia na płytki stalowe⁴. Mimo iż stanowią element historii budownictwa, są one nadal tematem prac wielu badaczy. Trwają badania nad ich rozwojem na przestrzeni wieków, geometrią, nazewnictwem, zakresem występowania⁵. W ostat-

¹ Kopkowicz F., *Ciesielstwo polskie*, Warszawa 1958, s. 119–132.

² Heurich J., *Przewodnik dla cieśli*, Warszawa 1871, s. 105.

³ Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, Warszawa 1907, s. 106–107.

⁴ Michalak H., *Dachy*, [w:] *Nowy poradnik majstra budowlanego*, pod red. J. Panas, Warszawa 2010, s. 520.

⁵ Jasięko J., Nowak T., Karolak A., *Historyczne złącza ciesielskie*, „Wiadomości konserwatorskie” 2014, t.40, s. 58–82; Kysiak A., Regulska K., *Złącza ciesielskie w tradycyjnych i nowoczesnych konstrukcjach drewnianych więźb dachowych*, „Zeszyty Naukowe Poli-techniki Częstochowskiej. Budownictwo” 2013 z. 19 (169).



nich latach są one również źródłem zainteresowań dla mechaników i konstruktorów⁶. Celem artykułu było określenie pola badawczego na przykładzie zabytkowych, drewnianych cerkwi z województwa podkarpackiego oraz dokładne opisanie poszczególnych etapów selekcji obiektów do analizy geometryczno-wytrzymałościowej historycznych połączeń ciesielskich. Artykuł opracowano na podstawie metody badawczej mieszanej, zawierającej elementy metody argumentacji logicznej, historyczno–interpretacyjnej, studium przypadków i ilościowej⁷. Pomocne były również rozprawy doktorskie z architektury, które zawierają opis i uzasadnienie wyboru obiektów do badań⁸. Artykuł ma być pomocą dla innych naukowców, którzy mają do wyznaczenia pole badawcze związane z zabytkową architekturą. Praca powstała w ramach grantu „Geometryczno-wytrzymałościowa analiza historycznych połączeń ciesielskich” (UMO-2015/17/B/ST8/03260).

Rysunek 1. Złącze na jaskółczy ogon. Ściany cerkwi w Cewkowie.



Źródło: fotografia autora.

⁶ Jankowski L., Lech J., Jasieńko J., *Praca statyczna wybranych połączeń występujących w drewnianych obiektach historycznych*, „Wiadomości konserwatorskie”, 2005, t. 18, s. 29–41; Mleczek A., Kłosowski P., Numerical analysis of the carpentry joints applied in the traditional wooden structures, „3rd Polish Congress of Mechanics (PCM) / 21st International Conference on Computer Methods in Mechanics (CMM)”, 2016, s. 49–412; Kłosowski P., Lubowiecka I., Pestka A., Szepietowska K., Historical carpentry corner log joints—Numerical analysis within stochastic Framework, „Engineering Structures” 2018 vol. 176, s. 64–73.

⁷ Niezabitowska E.D., *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Gliwice 2014, s. 181–194, 197–200, 222–231, 235–236.

⁸ Kapuściński A., *Drewniane więzby dachowe średniowiecznych kościołów Gdańska. Rozprawa doktorska*, Gdańsk 2012, s. 5–12.



Rysunek 2. Złącze na obłap. Ściany cerkwi w miejscowości Prusie.



Źródło: fotografia autora.

1. Kryteria doboru obiektów

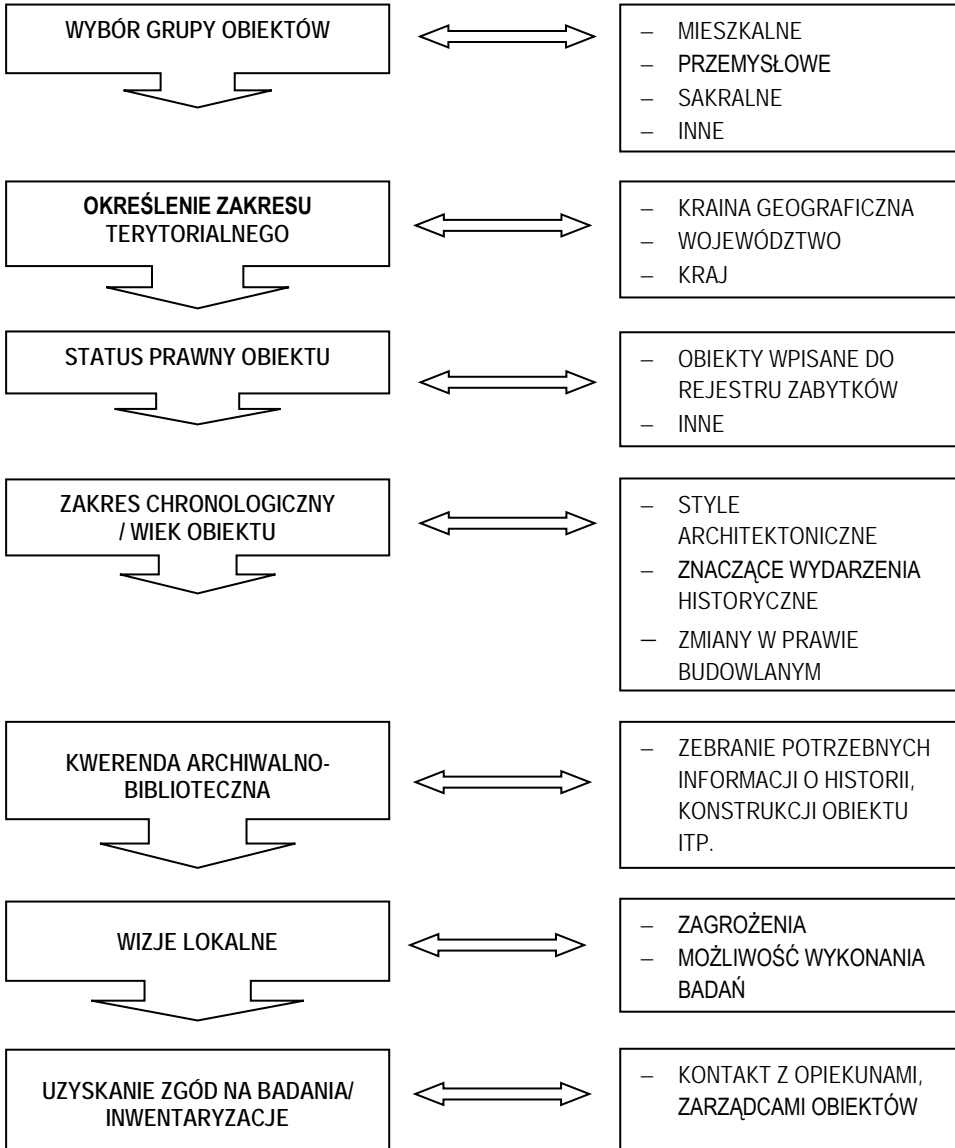
Wybór obiektów do badań, bądź też do innego rodzaju analiz nie może być przypadkowy. Ich selekcja powinna być starannie przygotowana oraz poparta odpowiednimi kryteriami (zobacz rysunek nr 3). Na potrzeby zaplanowanych badań, pole badawcze określono na podstawie:

- wyboru danej grupy budynków,
- wyznaczenia zakresu terytorialnego ich występowania,
- ustaleniu statusu prawnego ochrony obiektów,
- wyznaczenia przedziału czasowego powstania budowli i ich wieku,
- widoczności złącza ciesielskiego,
- potwierdzenia autentyczności konstrukcji ścian, na podstawie kwerendy archiwalno-bibliotecznej dostępnych zasobów,
- odbytych wizji lokalnych,
- oceny możliwości zbadania obiektów i uzyskania zgody na pomiary.



Rysunek 3. Określenie pola badawczego – uproszczony schemat.

OKREŚLENIE POLA BADAWCZEGO – SCHEMAT POSTĘPOWANIA



Źródło: opracowanie własne autora.

2. Określenie grupy obiektów

W przeszłości w Polsce z drewna wznoszono praktycznie wszystkie rodzaje budynków: wiejskie i miejskie domy mieszkalne, dwory, budynki gospodarcze, spichlerze, kościoły, cerkwie, bożnice i inne⁹. Zachowane budowle stanowią ogromne dziedzictwo materialne przeszłości. Obiekty wybudowane z drewna, z wyżej wymienionych przykładów różnią się od siebie bryłą, układem pomieszczeń, wielkością, funkcją oraz konstrukcją. Do badań należy wytypować jedną grupę, aby analiza mogła wykazać pewne zależności, spostrzeżenia dla danego typu obiektów. Do analizy połączeń ciesielskich wybrano drewniane cerkwie. Dla zespołu badawczego ważna była znaczna liczba dobrze zachowanych obiektów¹⁰, a także występujące w konstrukcji ścian cerkwi widoczne połączenia ciesielskie. Kolejną cechą przemawiającą za tą grupą obiektów była zbliżona wielkość obciążeń występująca w ich konstrukcji.

3. Zakres terytorialny

Za zakres terytorialny można przyjąć: dany region, kraj, kontynent itp. Jest to obszar występowania danej grupy obiektów. Mogą one wykazywać wspólne cechy, związane z historią lub prawem budowlanym obowiązującym w przeszłości na danym terenie. Każdy region ma swoje własne tradycje architektoniczne, na przestrzeni lat doszło do ukształtowania własnych wzorców i rozwiązań. Dlatego w doborze obiektów należy uwzględnić kryterium terytorialne. Drewniane cerkwie zlokalizowane są przeważnie na południu i wschodzie Polski¹¹. Świątynie były budowane dla wyznawców prawosławia, zamieszkujących wschodnie tereny dawnej Rzeczypospolitej¹². Fundatorami cerkwi byli zarówno bogaci arystokraci, jak i ubodzy duchowni oraz wierni. Jakość wykonania zależała od pozycji i możliwości finansowych darczyńców. Niejednokrotnie nowo powstające świątynie były kopiami obiektów już istniejących, stąd też wiele podobieństw między zachowanymi cerkwiami. Są one dziełem lokalnych cieśli, którzy z pokolenia na pokolenie doskonalili swój warsztat i przekazywali własne doświadczenia następnym pokoleniom¹³. Regionem, który został wybrany na potrzeby badań jest polska część Podkarpacia. Świątynie z tego regionu stanowią piękny i wyjątkowy element zabytkowej architektury drewnianej Polski. To wspólna część dziedzictwa dawnej wielonarodowej Rzeczypospolitej¹⁴.

⁹ Kopkowicz F., op. cit., s. 5.

¹⁰ Zieliński K., *Leksykon drewnianej architektury sakralnej województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2015.

¹¹ Tłoczek I., *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1980, s. 136.

¹² Brykowski R., *Dawna architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 15–21.

¹³ Ruszczyk G., *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007, s. 173–191.

¹⁴ Gleń P., *Cerkwie wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – kryteria wyboru*, „Budownictwo i Architektura” 2015, vol. 14, nr 3, s. 235–240.



Osiem cerkwi z polskiego regionu Karpat zostało wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO¹⁵. Zachowane obiekty zostały wybudowane na granicy dwóch religii: katolicyzmu i prawosławia. Kolejnym atutem przemawiającym za wyborem Podkarpacia był łatwy dostęp do licznej dokumentacji cerkwi, będący w zasobach organów administracji publicznej i instytucji naukowych¹⁶.

4. Status prawny ochrony obiektów

Jeżeli badania dotyczą budowli historycznych, pole badawcze można zawęzić do obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Stanowią one dobro kultury podlegające prawnej ochronie¹⁷. Każdy obiekt będący w rejestrze posiada własną kartę ewidencyjną¹⁸. Wszystkie zmiany, remonty bądź modernizacje muszą być uzgodnione z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków, a informacja o danej ingerencji umieszczona w dokumentacji konserwatorskiej. Kryterium doboru obiektów zabytkowych jest ważne dla badaczy, ponieważ na podstawie dokumentacji znajdującej się w urzędzie można potwierdzić bądź też wykluczyć remont ścian wieńcowych danej cerkwi. Dlatego pierwszym krokiem do opracowania pola badawczego była skrupulatna analiza rejestru zabytków województwa podkarpackiego¹⁹. Liczba istniejących, drewnianych cerkwi na dzień 1 marca 2018 roku wynosiła 118 obiektów.

5. Zakres chronologiczny i wiek konstrukcji

Kolejnym z czynników determinującym wybór pola badawczego jest przedział czasowy powstania budowli. Na tej podstawie można wybrać grupę obiektów reprezentujących określony styl w architekturze albo też będących dziełami danego projektanta. Ramami czasowymi mogą być też epoki historyczne, daty ważnych wydarzeń, mających wpływ na dzieje regionu albo też czas kiedy doszło do zmian w prawie budowlanym, które to narzucało nowe zasady konstruowania analizowanych obiektów. Na potrzeby badań połączeń ciesielskich uwzględniono historyczne cerkwie, od najstarszych z XVI wieku do tych, które zostały wybudowane w pierwszej połowie XX wieku, przed wybuchem drugiej

¹⁵ https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/news.php?ID=1474 [dostęp: 01.03.2018].

¹⁶ Narodowy Instytut Dziedzictwa oddział terenowy w Rzeszowie, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu, Muzeum Kresów w Lubaczowie, ich zasoby zostały opisane w dalszej części artykułu.

¹⁷ Brudnicki J., *Prawna opieka nad zabytkami – wybrane aspekty*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 2, s. 49–72.

¹⁸ Każdy obiekt wpisany do rejestru zabytków posiada kartę ewidencyjną w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków. Znajdują się tam informacje odnośnie położenia, historii, architektury danego obiektu. W karcie umieszczane są również uproszczone rzuty, przekroje budynku, dokumentacja fotograficzna, informacje o remontach i zaleceniach konserwatorskich.

¹⁹ https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/ze-stawienia-zabytkow-nieruchomych/ [dostęp: 01.03.2018].



wojny światowej. Styl architektoniczny danej budowli nie był istotny dla zaplanowanych badań. Ważny był wiek materiału konstrukcyjnego i sposób technologii wykonania danego złącza. Dlatego zostały wybrane jedynie te świątynie, które powstały przy zastosowaniu tradycyjnych technik ciesielskich.

6. Widoczność złączy ciesielskich

Analizowane pole badawcze może być zróżnicowane. Nie zawsze problem koncentruje się na budowlach jako całości. Niekiedy tak jak w prezentowanej analizie, wzięto pod uwagę jedynie poszczególne części budynków. Dlatego kolejnym kryterium decydującym o wyborze danej cerkwi do badań była fizyczna możliwość zbadania złącza wewnątrz i na zewnątrz świątyni. Połączenie ciesielskie zakwalifikowane do badań powinno być widoczne, nie może być odeskowane, a dostęp do niego ma być nieutrudniony (zobacz rysunki nr 4 i 5). Wszystkie cerkwie, które mają ściany pokryte w całości deskami, gontem bądź też boazerią zostały wykluczone. Selekcji dokonano na podstawie licznej dokumentacji fotograficznej znajdującej się w zasobach bibliotecznych²⁰ oraz kontakcie z pracownikami służb konserwatorskich. Liczba obiektów zmalała ze 118 do 19. Ten etap analizy trwał dwa miesiące.

Rysunek 4. Nieodeskowane ściany wieńcowe cerkwi w Chotylubiu.



Źródło: fotografia autora.

²⁰ Zieliński K., op. cit.; Durak P., *Świątynie wygnane. Niszczące cerkwie grekokatolickie w Polsce*, Krosno 2017.



Rysunek 5. Brak pokrycia i wykończenia ścian we wnętrzu cerkwi w Chotylubiu.



Źródło: fotografia autora.

7. Autentyzm konstrukcji

Autentyzm konstrukcji to jedno z podstawowych zagadnień w teorii konserwatorskiej²¹. Należy rozpatrzyć, czy na potrzeby analizy mają być brane pod uwagę tylko te obiekty, których konstrukcja nie zmieniła się znacząco na przestrzeni dziejów, bądź też zostały one odbudowane, zrekonstruowane lub zmodernizowane, w części lub całości. Autentyzm konstrukcji ścian cerkwi i co za tym idzie złączy, jest najważniejszym kryterium przy ich wyborze do badań terenowych. Zespołowi badawczemu zależało na uzyskaniu pomiarów geometrii, cech fizycznych drewna z obiektów, których konstrukcja ma co najmniej 80 lat. Cenne z punktu widzenia badaczy są te ściany cerkwi gdzie belki są oryginalne i nie uległy zmianom od momentu ich wybudowania. Celem analizy było zebranie danych odnośnie zachowania starego materiału konstrukcyjnego, który nadal bierze aktywny udział w przenoszeniu obciążeń. Badania miały też określić stan budulca po długim czasie eksploatacji, udokumentowanie skali zniszczeń oraz ustalenie ewentualnych przyczyn destrukcji złączy ciesielskich. Dodatkowo badania starych, oryginalnych elementów są ważne, ponieważ można określić trwałość danego złącza. Dokładne ustalenie autentyczności konstrukcji stwarza możliwość uzyskania rzetelnych pomiarów i ciekawych spostrzeżeń dla zabytkowych konstrukcji. Wiele cerkwi przeszło remonty²² (zobacz rysunki nr 6 i 7). Wyniki badań prowadzonych na drewnie konstrukcyj-

²¹ Nakonieczna E., *Węzłowe problemy XX-wiecznego konserwatorstwa*, „Przestrzeń Ekonomia Społeczeństwo” 2017 vol. 11, nr. I, s. 35–37.

²² Czuba M., *Drewniana architektura sakralna w województwie podkarpackim. Zasoby, stan oraz problematyka konserwatorska*, „Wiadomości konserwatorskie” 2007, nr 27, s. 54–63.



nym, które ma około 30 lat lub mniej nie ma większej wartości, gdyż takich obiektów jest wiele. Autentyzm konstrukcji został wstępnie ustalony na podstawie kwerendy archiwalnej i bibliotecznej dostępnych zasobów. Liczba obiektów na liście do zbadania zmalała z 19 do ośmiu cerkwi.

Rysunek 6. Cerkiew w Wielkich Oczach w trakcie prac budowlanych.



Źródło: fotografia autora.

Rysunek 7. Wyremontowana cerkiew w Łukawcu.



Źródło: fotografia autora.



8. Kwerenda biblioteczno-archiwalna. Współpraca naukowa

Zebranie informacji odnośnie analizowanych obiektów odbywa się na podstawie kwerendy biblioteczno-archiwalnej dostępnych zasobów. Poszukiwania rozpoczęto od przejrzania zasobów będących w bazach danych dostępnych online²³. Należy również korzystać z zasobów bibliotek, archiwów, zbiorów uczelnianych krajowych, a jeżeli wymagają tego badania również zagranicznych. Pomocne będzie też zgłoszenie się do instytucji, które zajmują się analizowanymi budowlami. Lista zabytkowych cerkwi do badań terenowych powstała przy dużym wsparciu pracowników naukowych i administracyjnych zatrudnionych w instytucjach ochrony dziedzictwa kulturowego i urzędach administracji publicznej województwa podkarpackiego. Służyli pomocą w udostępnieniu: unikatowych i nieopublikowanych źródeł, dokumentacji historycznej, technicznej, architektonicznej, konserwatorskiej i fotograficznej. Udzielali informacji odnośnie remontów i modernizacji zabytkowych cerkwi. Było to bardzo ważne dla ustalenia autentyczności konstrukcji danej cerkwi. Wspomniane wyżej ośrodki to: Narodowy Instytut Dziedzictwa oddział terenowy w Rzeszowie, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu, Muzeum Kresów w Lubaczowie.

8.1. Narodowy Instytut Dziedzictwa – NID

Narodowy Instytut Dziedzictwa to organ ekspercki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Został utworzony w 2011 roku i zastąpił dotychczasowy Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Zakres działalności NID-u jest dość szeroki. Główną rolą instytutu jest gromadzenie i popularyzowanie wiedzy o zabytkach. Zajmuje się również dokumentacją i kontrolą aktualnego stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Instytut wydaje ekspertyzy, a także prowadzi ewidencję badań archeologicznych. NID współpracuje z wieloma międzynarodowymi organizacjami, w tym m.in. z UNESCO. Każde województwo posiada swoją delegaturę²⁴. Oddział terenowy w Rzeszowie posiada własną bibliotekę, dysponuje archiwalną dokumentacją fotograficzną i architektoniczną zabytkowych cerkwi Podkarpacia²⁵.

8.2. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu – WUOZ

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków to organ administracji publicznej, działający w każdym województwie. W strukturze urzędu występują także delegatury, zazwyczaj w miastach, które były stolicami dawnych województw. WUOZ działa w oparciu o ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²⁶.

²³ Można skorzystać na przykład z wyszukiwarki Google Scholar itp.

²⁴ https://www.nid.pl/pl/O_NID/ [dostęp: 10.04.2018].

²⁵ Są to między innymi inwentaryzacje cerkwi z lat 80 i 90 XX wieku, wykonane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, w ramach praktyk studenckich.

²⁶ <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180002067> [dostęp: 15.05.2018].



Kompetencje urzędu są dość szerokie. Do jego zadań należy między innymi: prowadzenie rejestru zabytków z obszaru mu podległego, tworzenie kart ewidencyjnych zabytków, wydawanie pozwoleń i decyzji. Organ prowadzi nadzór nad prawidłowością wykonywanych prac konserwatorskich, architektonicznych, budowlanych i restauratorskich²⁷. WOUZ w Przemyślu udostępnia do wglądu karty ewidencyjne zabytków, w których znajdują się dokładne opisy obiektów, ich historia, dokumentacja fotograficzna oraz wykaz prac remontowych wykonanych na obiekcie²⁸.

8.3. Muzeum Kresów w Lubaczowie

Muzeum Kresów w Lubaczowie zostało utworzone w 1958 roku staraniami Włodzimierza Czarnieckiego, lokalnego społecznika i pedagoga. Misją muzeum jest gromadzenie, konserwacja i udostępnianie dóbr kultury. Do zadań instytucji należy również prowadzenie badań oraz działalności oświatowej, współpraca z innymi jednostkami kultury z Unii Europejskiej. To także miejsce wielu wydarzeń artystycznych i kulturalnych o charakterze krajowym i międzynarodowym. Muzeum posiada własną wyspecjalizowaną bibliotekę naukową²⁹. Znajdują się w niej pozycje poświęcone architekturze, sztuce i historii cerkwi Podkarpacia. Muzeum posiada własne opracowania świątyni zlokalizowanych w rejonie powiatu lubaczowskiego. Są to fotografie, rysunki, dokładne opisy i dzieje poszczególnych obiektów³⁰.

9. Wizje lokalne, możliwość zbadania

Kolejnym etapem opracowania pola badawczego były wizyty w miejscowościach, gdzie znajdują się dane budowle. W trakcie wizji lokalnych obiektów, z zewnątrz można było ocenić ich przydatność do badań oraz czy w ostatnich latach nie doszło do remontów. W przypadku drewnianych cerkwi pewne zmiany są od razu widoczne, belki różnią się barwą oraz sposobem obróbki budulca. W trakcie wizytacji cerkwi w Woli Wielkiej w lipcu 2018 autor opracowania stwierdził rozpoczęcie prac remontowych dachu i ścian cerkwi (zobacz rysunek nr 8). Spowodowało to jej wykluczenie z dalszych analiz. Kolejnym etapem do sprawdzenia było określenie stanu technicznego danego obiektu (czy nie grozi on zawaleniem i czy nie będzie stwarzać ryzyka wypadku). Do-

²⁷ http://samorzad.nid.pl/baza_wiedzy/kompetencje-wojewódzkiego-konserwatora-zabytkow/ [dostęp: 18.05.2018].

²⁸ Giemza J., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. Narodzenia Bogarodzicy w Wólce Żmijowskiej*, Przemyśl, 1996; Zawaleń E., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. P.B. Pokrów, obecnie kościół rzym.-kat. fil. pw. Opieki NMP w Chotylubiu*, Przemyśl, 1997; Giemza J., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. św. Dymitra w Cewkowie*, Przemyśl, 1997; Mazur J., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. Narodzenia NMP w Prusiu*, Przemyśl, 1999.

²⁹ <http://www.muzeumkresow.eu/muzeum> [dostęp: 10.06.2018].

³⁰ Mazur J., *Cerkwie drewniane w okolicach Lubaczowa t. I–III*, Lubaczów 1997.



datkowo w trakcie wizytacji można także skontaktować się z lokalnym opiekunem obiektu, bądź też uzyskać informację kto jest zarządcą nieruchomości, pytając o to mieszkańców miejscowości. Część cerkwi nie jest już użytkowana jako świątynie i jest stale zamknięta. Są to obiekty trudno dostępne dla zwiedzających. Klucze do obiektu są u opiekuna albo w urzędzie gminy. W trakcie wizytacji można uzyskać informacje o dziejach danego obiektu. Osoby odpowiedzialne za udostępnianie danej cerkwi dla zainteresowanych, niejednokrotnie całe swoje życie spędziły w sąsiedztwie świątyni, stąd też są w stanie potwierdzić ilość i zakres ingerencji technicznych w strukturze obiektu, w ciągu ostatnich lat. Po wykonaniu wizji lokalnych liczba obiektów możliwych do zbadania zmalała z ośmiu do siedmiu.

Rysunek 8. Remontowana cerkiew w Woli Wielkiej.



Źródło: fotografia autora.

10. Uzyskanie zgody na badania

Ostatnim etapem przy opracowaniu pola badawczego jest uzyskanie zgody na badania, gdy konieczne jest wykonanie inwentaryzacji obiektu. Pomiar wilgotności ścian drewnianych są wykonywane wewnątrz i na zewnątrz budynku. Kolejną częścią badań terenowych było również określenie stanu zachowania złączy ścian wewnątrz cerkwi. W omawianym przypadku wystarczające było wykonanie badań nieniszczących, co ułatwiło uzyskanie zgody na badania. Z powodu utrudnionego kontaktu, bądź też braku dostępu do obiektów, liczba cerkwi wytypowanych do badań wyniosła cztery (zobacz Tabela 1.). Ostatecznie wybrano świątynie w Cewkowie (zobacz Rysunek 9.), Chotylubiu (zobacz



Rysunek 10.), Prusiu (zobacz Rysunek 11.) i Wólce Żmijowskiej (zobacz Rysunek 12.).

Tabela 1. Pole badawcze – wybrane cerkwie do badań terenowych.

Lp.	Miejscowość	Opis	Data budowy
1.	Cewków	cerkiew greko-kat. pw. św. Dymitra, drewn.,	1844
2.	Chotylub	cerkiew greko-kat. pw. Opieki Marii, ob. kościół rzym.-kat. fil., drewn.,	1888
3.	Prusie	cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat., drewn.,	1888
4.	Wólka Żmijowska	cerkiew greko-kat., ob. nie użytkowana, drewn.,	XVIII, XIX

Źródło: opracowanie autora, na podstawie rejestru zabytków województwa podkarpackiego.

Rysunek 9. Cerkiew w Cewkowie.



Źródło: fotografia autora.

Rysunek 10. Cerkiew w Chotylubiu.



Źródło: fotografia autora.

Rysunek 11. Cerkiew w Prusiu.



Źródło: fotografia autora.



Rysunek 12. Cerkiew w Wólce Żmijowskiej.



Źródło: fotografia autora.

Wnioski

Przeprowadzona analiza doboru pola badawczego wykazała, że jest to proces długi i pracochłonny. Bardzo ważne jest ustalenie odpowiednich kryteriów do jego określenia. Cały proces selekcji ma tworzyć spójną i logiczną całość. Wybór kilku lub kilkunastu budynków bez jakiegokolwiek uzasadnienia jest nieprawidłowy. Dodatkowo należy mieć na uwadze, że tylko dobrze przygotowane pole badawcze może być solidną podstawą do dalszych analiz. W rezultacie do badań terenowych ze 118 zabytkowych cerkwi wytypowano cztery świątynie w Cewkowie, Chotylubiu, Prusiu i Wólce Żmijowskiej. Jest to reprezentatywna grupa obiektów do przeprowadzenia dokładnych badań terenowych. Opisana selekcja ma sens ponieważ wyniki otrzymane z badań dla wąskiej grupy cerkwi są bardziej wiarygodne. Celem pracy było przeanalizowanie tylko autentycznych i nienaruszonych złączy ciesielskich. Dobrze opracowane pole badawcze jest także kluczowym elementem sprawnego wykonania badań terenowych. Ważnym etapem który miał znaczący wkład w ustalenie ostatecznej listy obiektów, było skontaktowanie się z instytucjami i organami administracji publicznej, zajmującymi się ochroną i bieżącą kontrolą zabytków. Kwerenda biblioteczno-archiwalna ich zasobów potwierdziła wykonanie bądź też brak remontów ścian wieńcowych cerkwi w przeszłości. Na podstawie informacji, pobranych z dokumentacji konserwatorskiej, autor wykonał tylko osiem wizji lokalnych. Przegląd dostępnej literatury i dokumentacji, będącej w zasobach bibliotek, archiwów i innych jednostek jest warunkiem koniecznym przy wyborze każdego pola badawczego. Jak widać z przeprowadzonej analizy, dokładna



kwerenda umożliwia rzetelne przeprowadzenie badań, w obszarze zagadnień, które są istotne w badaniach. W niniejszym artykule wszystkie poszukiwania i pytania koncentrowały się na autentyczności połączeń ciesielskich ścian wieńcowych. Wizje lokalne ostatecznie domknęły listę cerkwi możliwych do zbadania. W ich trakcie autor mógł ocenić wstępnie ich przydatność, a także uzyskać zgodę na badania. Była to również okazja do weryfikacji informacji, pobranych z dostępnych zasobów archiwalnych. Obejrzenie obiektu z bliska umożliwiło uzupełnienie zebranych informacji, a także wykonanie własnej dokumentacji fotograficznej aktualnego stanu zachowania obiektów. Reasumując warto też dodać, że na liście czynników decydujących o wyborze obiektów można uwzględnić także inne kryteria. Zaprezentowany przez autora sposób doboru budowli nie jest ostateczny, ponieważ każda analiza i problem badawczy wymagają indywidualnego podejścia.

Bibliografia

1. Brudnicki J., *Prawna opieka nad zabytkami – wybrane aspekty*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 2.
2. Brykowski R., *Dawna architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995.
3. Czuba M., *Drewniana architektura sakralna w województwie podkarpackim. Zasoby, stan oraz problematyka konserwatorska*, „Wiadomości konserwatorskie” 2007, nr 27.
4. Durak P., *Świątynie wygnane. Niszczące cerkwie grekokatolickie w Polsce*, Krosno 2017.
5. Gleń P., *Cerkwie wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – kryteria wyboru*, „Budownictwo i Architektura” 2015, vol. 14, nr 3.
6. Gloger Z. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, Warszawa 1907.
7. Heurich J. *Przewodnik dla cieśli*, Warszawa 1871.
8. https://www.nid.pl/pl/O_NID/ [dostęp: 10.04.2018]
9. https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ [dostęp: 01.03.2018].
10. https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/news.php?ID=1474 [dostęp: 01.03.2018].
11. <http://www.muzeumkresow.eu/muzeum> [dostęp: 10.06.2018]
12. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180002067> [dostęp: 15.05.2018]



13. http://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/kompetencje-wojewódzkiego-konserwatora-zabytkow/ [dostęp: 18.05.2018]
14. Jankowski L., Lech J., Jasieńko J., *Praca statyczna wybranych połączeń występujących w drewnianych obiektach historycznych*, „Wiadomości konserwatorskie” 2005, nr 18.
15. Jasieńko J., Nowak T., Karolak A., *Historyczne złącza ciesielskie*, „Wiadomości konserwatorskie” 2014, nr40.
16. Kapuściński A., *Drewniane więźby dachowe średniowiecznych kościołów Gdańska*, Rozprawa doktorska. Gdańsk 2012.
17. Kopkowicz F., *Ciesielstwo polskie*, Warszawa 1958.
18. Kysiak A., Regulska K., *Złącza ciesielskie w tradycyjnych i nowoczesnych konstrukcjach drewnianych więźb dachowych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Budownictwo” 2013 z. 19 (169).
19. Mazur J., *Cerkwie drewniane w okolicach Lubaczowa t. I-III*, Lubaczów 1997.
20. Michalak H., *Dachy*, [w:] *Nowy poradnik majstra budowlanego*, pod red. J. Panas, Warszawa 2010.
21. Mleczek A., Kłosowski P., *Numerical analysis of the carpentry joints applied in the traditional wooden structures*, „3rd Polish Congress of Mechanics (PCM) / 21st International Conference on Computer Methods in Mechanics (CMM)” 2016.
22. Nakonieczna E., *Węzłowe problemy XX-wiecznego konserwatorstwa*, „Przestrzeń Ekonomia Społeczeństwo” 2017 vol. 11, nr. I.
23. Niezabitowska E.D., *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Gliwice 2014.
24. Kłosowski P., Lubowiecka I., Pestka A., Szepietowska K., *Historical carpentry corner log joints—Numerical analysis within stochastic Framework*, „Engineering Structures” 2018 vol. 176.
25. Ruszczyk G., *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007.
26. Tłoczek I., *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1980.
27. Zieliński K., *Leksykon drewnianej architektury sakralnej województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2015.

Karty ewidencyjne zabytków:

1. Gienza J., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. Narodzenia Bogarodzicy w Wólce Żmijowskiej*, Przemyśl 1996.



2. Giemza J., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. św. Dymitra w Cewkowie*, Przemysł 1997.
3. Mazur J., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. Narodzenia NMP w Prusiu*, Przemysł 1999.
4. Zawaleń E., *Karta ewidencyjna zabytków i architektury budownictwa – Cerkiew gr.-kat. p.w. P.B. Pokrów, obecnie kościół rzym.-kat. fil. pw. Opieki NMP w Chotylubiu*, Przemysł 1997.

Podziękowania

Praca powstała w ramach grantu NCN – „Geometryczno-wytrzymałościowa analiza historycznych połączeń ciesielskich” (UMO-2015/17/B/ST8/03260).

Autor serdecznie dziękuje:

- p. Ryszardowi Fedejko, *WUOZ w Przemysłu*,
 - p. Ryszardowi Kwolkowi, *NID ot. Rzeszów*,
 - p. Januszowi Mazurowi, *Muzeum Kresów w Lubaczowie*,
- za inspirujące uwagi i cenne wskazówki naukowe, których udzieli mi podczas pracy przy wyborze zabytkowych cerkwi do badań terenowych.
- p. Józefowi Michalikowi, *staroście lubaczowskiemu*,
- za zgodę na wykonanie badań.

Informacje o autorze

mgr inż. budownictwa Tomasz Zybala
Politechnika Gdańska, Wydział Inżynierii Lądowej i Środowiska
doktorant, Katedra Mechaniki Budowli; Sopotcka Szkoła Wyższa
wykładowca, Wydział Architektury; Polska
tomasz.zybala@pg.edu.pl

